

Varga Sándor

TÉRHASZNÁLAT A MEZŐSÉGI TÁNCOS HÁZBAN¹**Bevezető**

Az erdélyi Mezőségen (románul Cîmpia Transilvaniei) 1994 óta végzek terep kutatást.² A meglehetősen nagy kiterjedésű tájegységen évszázadok óta vegyesen, intenzív gazdasági, társadalmi és kulturális szimbiózisban él több nemzetiség, a legnagyobb számban románok, magyarok és cigányok. A régióban, az állandó interetnikus kölcsönhatásoknak köszönhetően rendkívül gazdag tánc- és zenei kultúra jött létre, melynek sokszínűsége több kutató figyelmét is magára irányította.

Vizsgálataim keretében a résztvevő megfigyelések során közel ötven alkalommal táncolhattam együtt mező- ségi parasztemberekkel. A lakodalmakon, bálokon és házi mulatságokon a tánc nem ment olyan könnyen, mint azt néptáncosként a próbatermekben megszoktam: az utcán, a táncteremmé átalakított csűrök és raktárak döngölt földjén, az ácsolt barakkok hézagos deszkáin a táncos mozdulatok jóval nehezebbé, darabosabbá váltak a megszokottnál. Emellett a mező- ségi táncos helyszíneken általában szűkös volt a hely, a páros táncokat sokszor fullasztó tömegben jártuk. Ilyenkor az egyensúly megőrzése is nehéz volt, a motívumok pontos, esztétikus eltáncolására szinte teljesen képtelenek voltunk. Mindezek miatt kénytelen voltam alkalmazkodni a helyiek térhasználati szokásaihoz: lökdösődtem, támaszkodtam; ha kellett, megálltam és vártam a lehetőségre, hogy folytassam a táncot. Ezek az élmények, megfigyelések körülbelül a 2000-es évek elején értek tudományos kérdésfeltevés- sé. Ekkorra tudatosult bennem, hogy a helyi táncos térhasználat egyfajta rendszerként működik, amit a különböző táncok, a táncalkalmak fajtái, a tánc helyszínéül választott tér méretei és elrendezése is befolyásolnak. A táncalkalmakra és a táncok formai jegyeire vonatkozó kutatásaim során, mintegy „melléktermékként” halmozódtak fel a táncok használatára, funkciójára vonatkozó információk, melyek közül számos proxemikai vonatkozású volt. Az így összegyűlt adatokat figyelembe véve, va-

lamint a funkcionális táncfilmeket elemezve kiderült, hogy a táncos térhasználat sokat elárul a helyi kultúráról, de információkat szolgáltat a lokális társadalmi viszonyokról is.

Jelen írásomat egy, a paraszti táncos térhasználattal kapcsolatos nagyobb lélegzetű munka előtanulmányának szánom, melyben a tánc helyszínéről, annak térbeosztásáról, és a térrel kapcsolatos „rejtett dimenziókról” beszélek. Az alább ismertetett táncos térhasználatra vonatkozó legkorábbi adataink a 19. század végére vonatkoznak, formái és szabályai és hagyományos hétfégi táncalkalmakon³ alakultak ki, és nyomaikban, illetve átalakulva még a 2000-es évek eleji, nagy létszámú lakodalmakon, esetleg bálokon is megfigyelhetők voltak.

A proxemikai megfigyelésekről röviden

Az emberi térhasználat alapvető formáira, a kapcsolódó értelmezési lehetőségekre vonatkozó kutatásokkal az amerikai antropológus, Edward T. HALL mára klasszikussá vált munkáját, a *Rejtett dimenziókat* olvasva ismerkedtem meg.⁴ HALL mutatott rá először, hogy az emberek a tér beosztásával, a térhatárok kijelölésével, a térközök szűkítésével és tágításával is kommunikálnak, és hogy az emberi térérzékelés és térhasználat kultúrafüggő.⁵ HALL megkülönböztet egymástól kötött, részben kötött és kötetlen szerkezetű tereket. Kötött például egy település szerkezete, részben kötött szerkezetű tér található egy kávéházban (ahol a székeket elmozdíthatjuk), a kötetlen szerkezetű térhez pedig az emberek közötti távolságtartást sorolhatjuk.⁶

A magyar paraszti térhasználattal kapcsolatban GRÁFIK Imre kutatásait kell kiemelni.⁷ GRÁFIK megállapítja, hogy az ember központi (lakóház és telek) és perifériális mozgásövezetekre (település és nagytáji körzet) osztja be az általa használt kötött és részben kötött szerkezetű tereket.⁸ Hangsúlyozza továbbá, hogy a telek és a ház terei társadalmi, gazdasági és kulturális relációval

1 A tanulmány a K 105556. számú, Tradíció és modernizáció Erdély néprajzi képének változásában a 19-21. században. Alap kutatás folytatása a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyütteséhez című OTKA kutatás keretében készült.

2 A tanulmány megírásához használt legtöbb adat a Belső-Mezőségről származik.

3 Ezek a legtöbb mező- ségi faluban az 1960-as években megszűntek.

4 HALL, Edward T. 1980.

5 HALL kutatásai jelentős nemzetközi visszhangot váltottak ki a társadalomtudományok területén. (Lásd GYR, Ueli szerk. 2013; NEMES NAGY József 1998.)

6 HALL, Edward T. 1980. 151–164.

7 Ezekről bővebben: GRÁFIK Imre 1995.

8 GRÁFIK Imre 1995. 108.

bírnak,⁹ és hogy a hagyományos térbeosztás fennmaradását a tradíció ereje mellett a kapcsolódó érzelmi funkció (a bizalmas zóna védelmi szerepe) is szolgálja.¹⁰ Szintén ő mutat rá, hogy a különböző, emberek által kialakított térformákhoz meghatározott viselkedési formák kapcsolódnak, ezt az összhangot az egyedek és a csoportok is igyekeznek megerősíteni.¹¹

A paraszti térhasználatra vonatkozó tanulmányok közül legjobban a jelen témához BALÁZS Lajosnak a csíkszentdomokosi lakodalmi szokások térhasználatával foglalkozó írása kapcsolódik. BALÁZS ír a társadalmi státuszváltás és a térbeli elmozdulás összhangjáról, amivel kapcsolatban kiemeli az udvarnak és a háznak mint a társadalmi kötődés fontos tereinek szerepét és az ezeket elválasztó térhatárok fontosságát.¹² A szerző a tér és térhatárok, valamint a rítusok minőségi összefüggéseit vizsgálva megkülönbözteti egymástól a szociális szempontú teret és térhatárokat, a színjáték szempontú teret, valamint a hiedelem szempontú teret.¹³

A magyar táncfolklorisztikai kutatások is érintették a proxemika területét. A magyar tánc típusok meghatározásával kapcsolatban MARTIN György például kiemeli a

táncosok térbeli mozgására, valamint a tánc térrajzára vonatkozó vizsgálatok fontosságát.¹⁴ Több esetben a táncos falumonográfiák is figyelmet szentelnek egyes térhasználati formák bemutatásának.¹⁵ Falusi tánc kultúrákra vonatkozóan azonban még nem született olyan magyar kutatás, mely a proxemika perspektívájából indulna ki, de nem vizsgáltuk még a táncos térhasználat esetleges többletjelentéseit sem.

A tánc helyszínei

A Mezőségen a fiatalok az 1960-as évek végéig, a térszerzés befejeztéig a saját maguk számára megszervezték a táncba jártak szórakozni, amit általában egy erre a célra kibérelt házban, illetve csűrben szerveztek meg.¹⁶ Egyes falvakban közvetlenül a második világháború után néhány évig az arisztokrácia által elhagyott udvarházakban rendezték táncmulatságaikat, amíg a kommunista rezsim birtokba nem vette ezeket az épületeket. Az 1950-es évektől kezdve sok helyen az ilyen, ekkor már államosított épületekből alakítottak ki kultúrházat, ahol aztán nagyobb táncmulatságokat (bál, lakodalom) is megrendezhettek.

I. kép. Tánc Magyarpalatkán a csűr előtt egy megrendezett filmfelvétel alkalmával (MARTIN György felvétele, 1969. Magyarpalatka. MTA BTK Zenetud. Int. Táncfotótára Tf. 23605.)

9 GRÁFIK Imre 1995. 108–109.

10 GRÁFIK Imre 1995. 109–110.

11 GRÁFIK Imre 1995. 111.

12 BALÁZS Lajos 1995. 114.

13 BALÁZS Lajos 1995. 115.

14 MARTIN György 1995. 25.

15 A paraszti táncos térhasználatra vonatkozó megfigyelések (a teljesség igénye nélkül): FÜGEDI János–VARGA Sándor 2014. 116; KARSAI Zsigmond–MARTIN György 1989. 36, 38–40, 43; PÁVAI István, 2012. 80–86; RATKÓ Lujza 1996. 115–118. A Mezőségre vonatkozóan: FARAGÓ József 2006. 129, 131, 140–141; KALLÓS Zoltán 2006. 305, NOVÁK Ferenc 2000. 68–73; PESOVÁR Ferenc 1997. 54–55; VARGA Sándor 2007. 94.

16 KORNISS Péter számos fotót készített a széki táncházakról, ami közül több meg is jelent a fotóművész önálló köteteiben. (KORNISS Péter 1975., 1979., 1998., 2008.)

A széki (Sic) *tánc ház*, más falvakban a *táncos ház* (*ca-să de joc*) elnevezés nem csak a mulatság helyszínéül szolgáló helyiségre, illetve a házra, hanem tágabb értelemben az egész telekre, sőt az oda rendszeresen járó táncos közösségre is vonatkozott.¹⁷ A nyári táncokat általában egy erre megfelelő csűrben rendezték, de ez esetben is a következő kifejezéseket használták: *Menjünk a tánc házhoz, táncba*, illetve a *tánc házba / táncos házba / táncos házhoz*, ritkábban a *táncos csűrhez* (*șură de joc*).

2. kép. Ungvári János csűrje Széken. Az épület az 1970-es években még helyet adott a csipkeszegi táncnak.¹⁸ (VARGA-DEÁK Veronika felvétele, 2013. 07. 20. Szék)

A mezőségi falvakban tánc hely kibérlése a táncszervező kezesek feladata volt, akik még általában a zenészek *megfogadása* előtt igyekeztek helyet szerezni.¹⁹ Általában egy nagyobb szobát vagy csűr néztek ki maguknak, de szempont volt az is, hogy a házigazda türelmes ember legyen, aki elviseli a mulatság zaját, és esetleges más kellemtelenségeket. Visában (Vișea) a tánc helyet illetően sok esetben egy-egy szegényebb emberrel egyeztek meg, akinek szüksége volt a házbérre, vagy olyan nagycsaládos emberrel, akinek egyszerre több gyermeke is táncos korban volt.

„Az öreg Funduj Mihály házában volt sokszor tánc. Szegény család volt, sok gyerek... Azoknak [a gyerekeknek] akkor má' nem kellett házbírt, se' cigánpénzt fizetni. Abban a korba' az öregnek négy gyereke volt táncos. Asztá az öreg szerette a pálinkát, könnyű volt vele megegyezni.”²⁰

Néhány gazdagabb faluban, mint például Mezőkeszűben (Chesău) a 20. század első harmadában *falurendjén tartották a táncot*. Ez azt jelentette, hogy akár hétvégen-

ként felváltva más-más családnál táncoltak, a faluban ugyanis a legtöbb ház elég nagy volt, elfért benne a táncos közösség.

A hosszabb időre kibérelt tánc helyért *házbért* vagy *csűr-bért* fizettek a fiatalok, de nyáron a legtöbbször *kukoricakapáló-*, vagy kisebb *aratókalákával* váltották meg a helyet.²¹

A 1800-as évek végén az utcákon, vagy a falvakhoz közel eső réteken, szabad területeken is táncoltak. A két világháború között még előfordult, hogy nyáron a románok az utcán *csináltak táncot*, ilyenkor nem kellett csűr-bért fizetniük, sőt a terepet sem kellett előkészíteniük. A legtöbb mezőségi magyar ezt ebben az időszakban már szegyen *dolognak* tartotta. A visszaemlékezések tanúsága szerint a magyarok ekkor már kizárólag udvaron, illetve csűrben táncoltak.²² A *táncos csűr* előkészítése már a kezesek és az általuk szervezett táncos fiatalok feladatának számított.

„Meg kellett csinálni a csűr földjét. Egy-két szekér szivályt²³ feldolgoztuk sárnak. Egy oán rendet levertük a csűr földjére, jól ledöngeltük, utánno lehintettük agyaggal, oán lett, mint az aszfalt. Ahol nem volt megcsinávo rendesen – főleg a cigán' előtt – ásódatt egy göder, ott a lány nem tudott kifordulni.”²⁴

A téli tánc helyiség előkészítése, a szobabútorok kipakolása, padok felállítása a fal mellett, söprés – mivel ez házon belül történt – a házigazda dolga volt. A *táncos ház*, illetve *csűr* döngölt padlóját minden második-harmadik pár (tánc ciklus) után megöntözték és kisperték. Ez általában a lányok feladata volt.²⁵

Széken a nyári *tánc* helyszínét sokszor a lakodalmas házhoz hasonlóan díszítették fel: zöldágból készített félköríves fonatot tettek a kapu fölé. Más mezőségi falvakban ehhez hasonló díszítés csak ünnepekkor fordult elő, bár voltak olyan települések, ahol a *tánc* helyszínét egy, a kapufélfához erősített zöldág hirdette.

Térhasználat a táncos házban

A NOVÁK Ferenc által felmért széki *tánc ház* alapterülete körülbelül 24–25 m² volt.²⁶ A szomszédos, belsőmezőségi településeken sok esetben ennél is kisebb területen táncoltak, ami azért figyelemre méltó, mert a mezőségi páros táncok a forgató, csalogató jellegük miatt nagyobb helyet igényelnek, mint a leginkább szorosan összekapaszkodott párok forgására szorítókéző széki csárdás vagy a négyes. A táncosok száma természetesen változó volt, de az elmondások szerint nem volt ritka eset, hogy akár tizenöt-husz pár is elfért ekkora helyen.

17 Vö. NOVÁK Ferenc 2000. 31.

18 Szék három falurészre tagolódik, úgymint *Forrószeg*, *Csipkeszeg*, *Felszeg*. A tánc házakat utcánként (szegenként) külön rendezték.

19 Vö. KALLÓS Zoltán 2006. 298.; NOVÁK Ferenc 2000. 35; PÁLFY Gyula 2001. 298.

20 Elmondta Fodor János *Selyem* (1932), 1999. 01. 12-én, Visában.

21 Vö. KÓS Károly 2000. 261.

22 Vö. FARAGÓ József 2006. 129.; KALLÓS Zoltán 2006. 298.

23 Sárga színű, ragacsos föld és a cséplésből maradt polyva (törek) keveréke.

24 Elmondta Fodor János *Selyem* (1932), 1998. 12. 12-én, Visában.

25 Magyarfrátán (Frata) ez volt a *fată de joc* (kb. a tánc lánya).

26 NOVÁK Ferenc 2000. 31.

Vót szombaton tánc... a régi időbe'. (...) Asztá' jüttek nálunk... a fiatalok. De meg se' monták idesapámnok, hogy ni... hogy [nálunk] van tánc mámo öste. Csak jüttek cigányostul, leányostul... >Na, Sándor bácsi! Gyútsan lámpát, s... lesz tánc ma!<... Még gyermek votam, felkeltünk az ágyból a tescvéimmell... Leültünk a kemence mellé. Az ágyot, asztalt... hánták [dobták] ki... [az udvarra]. Gyútották meg a lámpát, s táncoltak benn. (...)Há' olyanko' hogy alugyál? Ültünk így a kemence megett! (...) Úgy jütt a pára, mint a küd! Csepegett a gerenda!... Asztá' verték ott... a [táncot] vaj harmincan!²⁷

A különböző táncokra jellemző térhasználat

A különböző tánc típusokra a részben kötött és a kötetlen tér más és másfajta kihasználása jellemző. Természetesen ezek a részben kötött tánc tér nagyságától, illetve a táncalkalom jellegétől is függenek. A tánc kultúra változásai során átalakultak az egyes tánc típusok is, ezzel párhuzamosan a kapcsolódó térhasználati formák is megváltoztak.

Férfitáncok²⁸

A sűrű legényest a két világháború között gyakorta még körben táncolták, később az egyedül vagy a kettesben (egymással szembe fordulva) járt formák váltak dominánssá. A körforma egyedül Széken maradt meg egészen az 1980-as évek végéig. A körben és főleg a párosan járt változatoknál vannak arra vonatkozó adataink, hogy a táncosok igyekeztek motívumaikat összehangolni.

A lassú legényesek funkciója és térhasználata a táncok használatának visszaszorulásával párhuzamosan változott. A (*românește*) *în botă* nevű tánc a Maros-Küküllő menti *hăidau*-hoz hasonlóan többféle változatban is élt: kötetlenebb egyéni, szabályozott csoportos, bot nélkül (*românește în ponturi*), illetve páros, nővel járt formáiról egyaránt vannak adataink.²⁹ A visszaemlékezésekből halványan az sejlik fel, hogy a (*românește*) *în botă* térhasználatára a két férfi által járt forma volt leginkább jellemző, ilyenkor a táncosok egymás mellett és a zenéssel szemben álltak, illetve gyakori volt az egymással szemben való táncolás is. Ez utóbbi esetben előfordulhatott a mozdulatok összehangolása is, de erre, valamint a motívumokat előtáncoló vezetőről nincs adatunk.³⁰ Körben, illetve félkörben járt csoportos formákról sem szólnak a visszaemlékezések. A két világháború között még sokan táncolták a ritka legényest, valamint a lassú magyart. A visszaemlékezések és a későbbi filmfelvételek tanúsága sze-

rint általában körben járták, esetleg ketten egymással szemben állva. A visszaemlékezők szinte mindegyike kiemeli, hogy ezekben az esetekben a táncosok törekedtek a mozdulataik összehangolására. A rendelkezésünkre álló kis számú adat arra enged következtetni, hogy az 1920-as évek előtt csak a jobb táncosok (és azok is csak ritkán) járták szólóban ezeket a táncokat.³¹ Később már az egyéni, ritkábban a páros forma vált uralkodóvá.

A magyar táncot a szüleink szülei is táncolták. Ez vot az eredeti magyar tánc. (...) A nálamnál tíz-tizenöt évvel idősebbek is táncolták hárman-négyen a zenész előtt. Mentek körbe és (...) amikor a lábukat is verjék, akkor még meg is álltak, akkor megin' mentek körbe. Aztán még rendre is [egyenként] amelyikek tudtak. Akkor [azután] beálltak egyszerre többen is. (...) Hát mondhatom, hogy vot egy unokabátyám, Németi Andrásnak hítták (...) Aztat láttam legszebben táncolva, meg vot egy Gáspár Mihály. Akkor ők sgorok votak ketten, és láttam tőlük többször is így kettősbe' is táncolva. (...)³²

A *tîrnăveană* vagy *tîrnăvă* nevű, a tánc ház mozgalomban – tévesen – korcsosként ismert tánc meglehetősen későn, csak a 20. század közepe táján jelent meg a Mezőségen. A Maros-Küküllő vidékéről érkező táncfajta formai jellegzetességeire vélhetően hatással volt az Erdélyben az első világháború után megerősödő román revival táncoktatás is, valószínűleg ennek köszönhető a tánc térhasználatának nagyfokú szabályozottsága.³³ A *tîrnăveană*-ra, mint férfitáncra³⁴ a körben, kettesben (két személy egymással szemben), illetve szólóban járt formák egyaránt jellemzőek. A kör-, illetve páros forma esetén a lábfigurákat általában egymással szemben táncolják, míg a csapásoló részeket sokszor a zenész irányában adják elő, akár a körből kifordulva is. A motívumok összehangolására oly mértékben törekednek, hogy eltérés esetén gyakran meg is állnak, és rövid szünetet tartva igyekeznek bekapcsolódni a másik(ak) által táncolt folyamatba.

Széken, illetve a Kis-Szamos menti falvakban általánosan ismert volt a verbunk. Ennél a táncnál a körforma mellett a szólóban járt változatok voltak jellemzők.³⁵ A belső-mezőszégi falvakban csupán kivételes tehetségű táncosok tudták ezt a táncot. Ezzel kapcsolatban csak a zenekarral szemben, egyedül járt szólótáncról van adatunk.

Körtáncok és páros táncok

A Belső-Mezőség összes magyar lakta falujában ismerték a férfitáncokat kísérő női körtáncokat, valamint az azokból másodlagosan kialakuló vegyes négyes, kis körben járt táncformát.³⁶ A négyes *magyarral* kapcsolatos

27 Elmondta: Papp Ferenc *Karikás* (1933-2006), 2005. 03. 19-én, Visában.

28 A mezőszégi férfitáncokról bővebben: MARTIN György 1985; PÁLFY Gyula 1988; VARGA Sándor 2010.

29 Vö. MARTIN György 1980. 173.

30 Vö. MARTIN György 1980. 174–176.

31 A lassú legényesekhez kapcsolatos térhasználathoz: KALLÓS Zoltán 2006. 304.

32 Elmondta FODOR János *Selyem* (1932), 1998. 08. 21-én, Visában.

33 A tánc mezőszégi elterjedésével kapcsolatban: VARGA Sándor 2013. 215–216.

34 A *tîrnăveană* nővel járt páros táncként is ismert.

35 Vö. NOVÁK Ferenc 2000. 73.

36 A négyesről bővebben: MARTIN György 1979. 206–236.

térhasználat attól függött, hogy legényes kíséretként, vagy önmagában táncolták-e. Az előbbi esetben a zenészek előtt a figurázó legények táncoltak, mellettük pedig két-három négyes forgott, az utóbbi esetben a négyesek az egész táncteret használhatták.

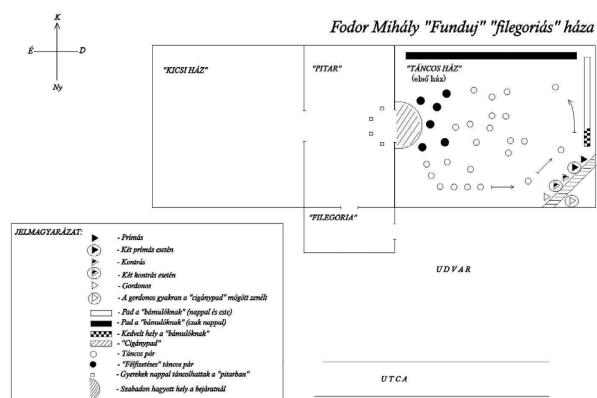

3. kép. Tánc Bonchidán (Bonțida) egy megrendezett filmfelvétel alkalmával. A képen jól látható, hogy a legényest járó férfiak a zenekar előtt táncolnak, míg a négyest táncoló nők oldalt helyezkednek el.
(BORBÉLY Jolán felvétele, 1969. Bonchida. MTA BTK Zenetud. Int. Táncfotótára Tf. 25147.)

Magyarországon (Suatu), Válaszúton (Răscruți) és Széken a 20. század elején a párkezdő, aszimmetrikus *lassút* párosával összefogózva, körben állva táncolták.³⁷ Erre máshonnan még nem találtunk párhuzamot, a többi mezőségi faluban a legidősebb adatközlők szerint a tánchelyiségben szabálytalanul, össze-vissza elhelyezkedve járták a táncot.

A forgós-forgatós páros táncok a formai strukturális jellemzőik miatt (a nők eldobása a férfi háta mögé, valamint a kar alatti forgatásuk, a párok külön táncolása stb.) meglehetősen helyigényesek, ugyanakkor ezeket a táncokat ismerték/ismerik a legtöbben a mezőségi falvakban. A legtöbb esetben olyan sokan táncolják, hogy csak kifinomult és meglehetősen bonyolult proxemikai szokások segítségével tudják optimalizálni a rendelkezésre álló tér felosztását, így téve lehetővé az egymással szoros közelségben táncoló emberek „zavartalan” együtt mozgását.³⁸ A forgós-forgatós táncok térhasználatával kapcsolatos megfigyelések fontosságát kiemeli, hogy a táncrendben ezek a legnépszerűbb és a leghosszabb ideig tartó táncok.³⁹ Ezeket a tényeket figyelembe véve válik érthetővé, hogy a proxemikájuk több, a helyi társadalom felépítésére és működésére vonatkozó információt hordoz, mint más, egyszerre kevesebb embert megmozgató tánc típusoké.

A táncolók nagy száma és a hely szűkössége miatt az improvizatív jellegű forgós-forgatósokhoz kapcsolódó proxemikai szabályok nagymértékben befolyásolják a táncalkotás és a rögtönzés lehetőségeit is, ebből következően a tánc formái megjelenésére is jelentős hatással vannak.

1. ábra. A visai Fodor Mihály *Funduj* táncos házáinak alaprajza és a forgós-forgatós táncok proxemikai sémái.

A fenti ábrán egy visai *táncos ház* részben kötött terének vázlatát láthatjuk. A zenészek általában a bejárati ajtóval szemben, az egyik sarokban elhelyezett fából készített emelvényen, a *cigánypadon* ültek, hogy a felcsapódó szoknyák ne zavarják a muzikusok hangszerkezelését. Az is előfordult, hogy az ablak mélyedésébe ültették őket, ha az elég tágas és magas volt. A nagybőgős sok esetben arccal a sarok felé játszott, mert a falak így felerősítették a hangszerének hangját. Volt, ahol a nyári táncon a csűrnek a pajtával szemben lévő oldalához állították a *cigánypadot*, hogy a zene ne zavarja az állatokat.⁴⁰ Ezért az esti táncon a csorda megérkezésénél és a fejéskor általában szünetet is tartottak.

Az ábrán megfigyelhető, hogy a visai fiatalok a táncra a ház nagyobbik szobáját használták. Ha a térbeosztást kívülről befelé haladva vizsgáljuk, láthatjuk, hogy az megmutatja a tánc résztvevőin belüli generációs különbségeket és az ezzel összefüggő szimbolikus rangsort is. A konfirmáció előtt álló gyerekek (kb. 11-14 évesek) a táncelyiségből (*első ház*) kiszorulva táncolnak. Ők csak az ajtón keresztül figyelhetik a mulatságot. Az *első házban* a bejárat körül, távol a zenészek által elfoglalt saroktól táncolhatnak a *félfizetésesek*, azok a tizennégy-tizenötödik életévüket éppen betöltött, azon évben konfirmált fiatal legénykéek, akik a konfirmációtól az év végéig tartó időszakban csak a *cigánypénz* felét kötelesek befizetni. A szoba nagyobb részét a teljes jogú *táncosok* foglalhatják el. A padokon az idősebb asszonyok, esetleg a *táncosok* gazdái, az ún. *bámulók* ülnek, akiket a táncos közösség általában

37 CSORBA János 2001. 38–39; KALLÓS Zoltán 2006. 305; MARTIN György 1995. 112.

38 A mezőségi forgós-forgatós páros táncok térhasználatára már egy korábbi tanulmányomban kitértem. (VARGA Sándor 2007. 94–95.)

39 Az általam megfigyelt lakodalmakban a táncrend kb. 3/4-ed részét forgós-forgatós táncok tették ki. Előfordult, hogy egy-egy táncikkuson belül akár 40-50 percig is táncolták őket egyfolytában.

40 A visszaemlékezések szerint ez főleg olyan gazdaságnál volt jellemző, ahol bivalyt tartottak. Az állatot nagyon zavarja a nagybőgő hangja, könnyen megvadul tőle.

csak nappal engedett be. Estére csupán a zenészek melletti padot hagyták bent a szobában, amire ekkor már csak a táncolni nem tudó *maradékok* ülhettek.⁴¹ A beszédes megnevezés mellett a térhasználat is megmutatja a köztük és a táncosok között lévő rangbéli különbséget: a *maradékok* mindig a táncterület peremén helyezkedtek el, ott is csak a padon ülve, vagy a sarokban állva, hogy a táncosokat ne zavarják. A kimelegedett táncosok a feleslegesnek ítélt ruháikat sok esetben rájuk dobálták.

Széken az 1950-es évekig szokásban volt, hogy a nyári táncok alkalmával a lányok kint várakoztak a csűr előtt az udvaron, és csak akkor mehettek be a tánchelyiségbe, amikor a legények beszólították őket.⁴² A térhasználat ez esetben a nemek közötti társadalmi különbséget támasztotta alá.

A táncosok sajátos térhasználati szabályokkal élnek a táncter közepén, amikor tömegben táncolnak. Ez régebben a téli táncokon, manapság pedig leginkább a lakodalmakban fordul elő helyszűke miatt. Ilyenkor a táncosoknak saját magukon kívül a körülöttük állókra is figyelniük kell. Itt táncolva a lányok például gyakran a szájukba szorították hajfonatukat, hogy az a forgás közben ne zavarjon másokat, *ki ne szabja a másik szemit*.⁴³ A nő hát mögé való eldobását ilyenkor nem csak a tánc folyamatát irányító férfi kedve, illetve az általános táncalkotási elvek határozzák meg; a tömegben a férfi csak akkor tudja a nőt *eldobni pe la szpátye*⁴⁴, ha elég hely van arra, hogy ott a nő megforduljon. Ezért a férfinak állandóan figyelnie kell a körülötte táncolókat, és csak akkor és oda dobja el a nőt, amikor és ahol erre megfelelő szabad teret észlel.

„*Vot egy leány. Nálunk vot a kicsitánc, ott ahol laktunk fenn. És ez [a férje, Papp József] táncoltatta aztat a leánt. De az a leán is úgy ment, mint hogyha a padlásrul szökett vona le. Akkorákat lípelt, mind valami ló. (...) Józsi egyszer miko kiforgatta, az ugy elment az ajtotul a másik falig. Aszondja ez [a férje]... kiáltja >Hol az anyád pi...ba' vagy?< [nevet] Ugy elment a leány, miko kifordította, mintha a szél vitte vona! Akko' még kicsitánc vot nálunk. Annyit táncoltunk akko' karácsonba'. Jaj Istenem! Annyin votunk, hogy így mind az újjaim, [mutatja összeszorítva a kezét] olyan sűrűn votunk ott a kicsitáncba'. Tudja a Isten, hunnét gyűlt össze annyi ember, annyi fiatal. Mindenki táncolt! Alig tudtunk fordulni.*”⁴⁵

Az eldobást gyakran a férfi elő is készíti, hátával-oldalával nekifeszül a közvetlen mögötte táncolóknak, majd egy kicsit arrébb tolvaa azt, *helyet csinál*. Az így a háta mögött keletkezett üres térbe dobja el, forgatja be a párját. Ez esetben a párosan előadott motívum térhasználatára is módosul, hiszen elegendő hely esetén a férfi az eldobás

pillanatában oldalra lép, ha viszont helyet kell csinálnia, akkor srégen hátrafelé.

A nő is igyekszik védeni, illetve egyensúlyban tartani magát: a forgás közben általában kiteszi a könyökét, szűkség esetén a táncos párja, sőt a közelében lévők hátán, vállán megtámaszkodik és továbblöki magát. Vehemesebb nőknél lökések és kisebb rúgások is előfordulnak. Általános szabály a nők esetében, hogy minél kisebb, akár egy *kalapnyi helyen* is meg kell tudni fordulni.⁴⁶

A szoros összekapaszkodással járt páros forgást a tömegben táncolva kevesebbet alkalmaznak, ilyenkor ugyanis a körülöttük lévők automatikusan közelebb kerülnek hozzájuk, táncterük beszűkül. Ugyanez igaz arra a fajta csapásolásra, amikor a férfi a másik kezével a nő vállán támaszkodik, hiszen ilyenkor a térhasználatuk statikussá válik, leszűkül. Az eleve szűk hely miatt az egymástól külön táncolt, csalogató, illetve csapásoló motívumok száma is kevesebb.⁴⁷ Az adatközlők szerint csapásoló figurák egyébként is a zenész előtt mutatnak jól. A tömegben mindezt nem látják a többiek, így a táncos nem ér el vele jelentős esztétikai hatást.

Összességében elmondható, hogy a fenti helyzetben minden páros motívumot sokkal „szűkebben”, egymáshoz közelebb kell táncolniuk, mint tágasabb táncter esetén, vagy a zenész előtti szabad területen. A tömeg osztlásával párhuzamosan változik a kötetlen tér használata, a táncfigurák szélesebbek, a mozdulatok nagyobb amplitúdójúak lesznek, a táncban ismét gyakoribbá válnak a páros forgások és a csapásolások – ezáltal a táncalkotás egyre szabadabbá válik. Így elmondhatjuk, hogy a táncos proxemika az egyes motívumok, de a táncfolyamatok szintjén is hatással van.

Ahogy az a fenti ábrán és az alábbi fényképen is látható, a táncoló tömegből kiszakadó két-három pár a zenekarral szemben, jobb oldalon állva várja, míg sorra kerül, helyi terminussal: *sort áll*. Ez a fajta sorban állás a legtöbb mezőségi faluban szokásban volt. A zenekar előtt található hely kitüntetett jelentőségű, itt minden táncos pár egyszer-kétszer táncolhat egy táncrendben.

A zenész előtti tér jelentősége a táncszerkesztés szempontjából abban áll, hogy itt zavartalanul *kedvére* táncolhat a sorra kerülő pár. A zenész ilyenkor csak rájuk figyel, vizuális úton tartja a ritmikai kapcsolatot az előtte táncolókkal, helyi kifejezéssel élve a *lábuk alá muzsikál*. Segíti őket a zene tempójának gyorsításával vagy mérséklésével, ritmikailag és hanghatással támasztja alá a táncbéli zárlatokat, hangsúlyosabb mozdulatokat (bokázó, lábütés), illetve jobb teljesítményre sarkallja őket a kedvenc dallamuk elmuzsikálásával.⁴⁸ Ezen kívül a *bámulók*

41 Vajdakamaráson (Vaida-Cămăra) *heverőknek* nevezték őket. (PÁLFY Gyula 2001. 305.) Vö. NOVÁK Ferenc 2000. 63-64.

42 Vö. NAGY Olga 2010. 288.

43 Vö. FARAGÓ József 2006. 139.

44 Pe la spate. Jelentése hát mögé.

45 Elmondta Papp (Fodor) Margit *Mercuk* (1940), 2001. 04. 18-án, Visában.

46 Vö. KARSAI Zsigmond–MARTIN György 1989. 40. A mezőségi táncok egyébként is bonyolult forgástechnikáját sokszor a göröngyös és ferde talaj is nehezítette. A résztvevő megfigyeléseink során ezzel a problémával alig tudtunk megbirkózni.

47 A *nagyáncon* jellemző térhasználatot a gyerekek a *kicsitáncon* tanulták meg.

48 Vö. PÁVAI István 2012. 82.

4. kép. Sorban állás és tánc a zenekar előtt egy visai csűrben. Az egykori táncos térhasználat rekonstrukciója során megrendezett táncfelvétel. (SZŐNYI Vivien felvétele, 2013. 07. 24. Visa)

és a sorban álló többi táncos figyelme is ide összpontosul, ami a zenész előtt táncolót a pontos és szép előadásra ösztönzi, valamint arra, hogy a legnehezebb, leglátványosabb figuráit vegye elő. A tánc tér szabadsága ezt meg is engedi: a kar alatti forgatások, átbújások, külön táncolt motívumok, csalogatások mellett legnagyobb arányban itt fordul elő a páros forgás, illetve az, hogy a férfi a nő vállára téve egyik kezét a másikkal csapásol. A csapásolásokat (akár külön, akár a nőre támaszkodva) a megfigyeléseim és az elmondások szerint is leginkább ekkor használják.

A zenész előtt táncoló nőkre is több figyelem irányul ilyenkor, mint a tömegben táncolókra. A visszaemlékezések szerint a lányok régebben a zenész előtt igyekeztek szépen, egyenesen és sokat forogva táncolni. A legény szőlisztikus csapásolásánál fontos volt az is, hogy folyamatosan forogjanak mellette, illetve körülötte. Azt a lányt, aki ilyenkor csak egy helyben állt, lustának tartották és megszólták a körben ülő asszonyok. Ez nehezíti az előadást, hiszen a férfiak és a nők, akik külön, sokszor egymást szem előtt tévesztve, a saját mozdulataikra koncentrálnak, improvizálva táncolnak, a rögtönzés befejeztével a két külön zajló táncfolyamat megszakítás nélkül kell összehangolniuk és visszatérniük az összefogózt táncolási módhoz. Ezt megkönnyítendő a *figurázás* végeztével a férfi gyakran az egyik karját felemelve jelez a nőnek, aki erre beforog a férfi magasban tartott karja alá.

A szólótáncuk végeztével a pár a sorban állókkal szemközti oldalon, a zenekartól eltávolodva megáll és pihen, majd visszamegy táncolni a többiek közé. A tömegben táncolva lassan ismét elkezd közelebb húzódni a zenekarral szembeni terület jobb oldalára, később újból megáll a sor végén. Ily módon a tánc téren a tömegnek egy folyamatos, az óramutatóval ellentétes irányú, lassú forgása figyelhető meg. A lakodalmakon és a bálokon szerzett tapasztalatom szerint egy táncos pár a húsz-negyven percig tartó tánc alatt két-három, maximum öt alkalommal került a zenész elé. A visszaemlékezések szerint az egykori hétvégi *táncok*on is hasonló volt a helyzet. A forgós-forgató térhasználatnak ezen módjai már az első világháború előtt is érvényben voltak. Az adatközlők szerint a kialakulásuknak az oka az volt, hogy a kultúrházak megépítése előtt télen kizárólag kicsi szobákban táncoltak a fiatalok, ahol alkalmazkodniuk kellett a szűk hely korlátozta lehetőségekhez. Mindez ellenére a sorban állás, a zenész előtti kitüntetett helyre való várakozás a nagyobb térben (csűrben, kultúrházban) szinte változatlan formában máig megmaradt, ami a tradíciókhoz való ragaszkodás mellett a térhasználat által szimbolizált társadalmi rend erejét is mutatja.

A polgári kor két jellemző páros tánca a bajor-osztrák eredetű *länder* (*landaris*) és a német eredetű sortánc, a *hétlépés* a 20. század elején került be a belső-mezőségi

falvak tánckészletébe, vélhetően kismemesi és városi közvetítéssel. Ezek szervezen nem épültek be a táncrendbe.⁴⁹ Az újabb táncok a folklorizáció kezdeti fázisában megrekedtek, nem változtatta meg őket az alapvetően reneszánsz jellegű paraszti tánc kultúra. Megmaradt a zárt kör alakú térforma és a motívumok egyöntetű sorrendje, csak néhány kivételes tehetségű táncos esetében jelennek meg improvizatív lábfigurák, esetleg csapásolás. Témánk szempontjából fontos, hogy ezek leginkább a zenész előtti térben fordulnak elő.

A magyar nyelvterületen már az 18. század végén ismert keringő, helyi elnevezéssel *valcer* (*valť*) a Belső-Mezőségre a két világháború között jutott el. A tánc térhasználatára jellemző, hogy a párok körben haladva forognak, majd a zenész előtti helyen sokszor bokázó-topogó motívumokkal díszítve táncolnak.⁵⁰ Egyes román falvakból lábütésre is vannak példánk.

A fenti példák mutatják, hogy a polgári és a modern kor táncainak a régebbi táncok közé kerülésével elkezdődik asszimilációjuk, a motívumok és a térhasználat szempontjából is hasonulnak a tradicionális táncokhoz. Ez a folklorizáció kezdeti fokát mutatja.

Térhasználati szabályok⁵¹ és a kapcsolódó rejtett dimenziók

A fenti példákból láthatjuk, hogy a forgós-forgató, valamint a legényes táncok közben a férfiak és a nők másképp használják a teret. A helyi kultúrába ágyazódott nemi szerepek jól megmutatkoznak ebben a kontextusban: a legényesek esetén a nők teljesen elkülönülve passzívan figyelnek, vagy kis körökben forogva „kísérik” a férfiak produkcióját, a páros táncok esetén pedig körbetáncolják a párjukat, sok esetben szintén kísérve, díszítve annak figurázását.

A zenekar előtti tér használata fontos, társadalmi pozíciókra vonatkozó információkat rejt magában. A jobb táncosok, vagy a közösségi ranglétrán valami oknál fogva előkelő helyen állók általában több időt tölthetnek el a zenész előtt. Tapasztalatom szerint a rosszabb táncosokat, a szegényebbeket vagy a fizikálisan gyengébbeket egy idő után (maximum 1-2 perc) egyszerűen félrenyomják, míg például a falusi értelmiség képviselője, vagy akár a magyarországi vendég akkor is hosszabb időt tölthet el a zenész előtt, ha nem is tud jól táncolni. Az előbbieket egyébként a zenészek sem segítik olyan nagy odafigyeléssel, mint a fentebb említett esetben.

A fiatalság táncos összejeveteleihez a legények testi erejének fitogtatása (hangoskodás, birkózás, lökdösődés, verekedés) is hozzá tartozott, így rendfenntartás, a veszekedő-verekedő legények csitítása, a táncról való eltá-

volítása meglehetősen nehéz feladat volt. Különösen nehéz helyzetbe kerülhetett a kezes a *kitáncoltatás* esetén. A megszegyenítő rítussal a felkérést visszautasító lányokat büntették a legények. Visában és más szegényebb falvakban ez ritkán fordul elő, *gazdafalvakban* (Vajdakamarason, Mezőkeszüben és főleg Széken), ahol a társadalmi különbségek nagyobbak voltak, gyakrabban fordult elő a kitáncoltatás. Ilyenkor a megsértett fiú barátja felkérte a lányt, és amikor a zenekar előtt táncoltak, hirtelen leállította a zenészt. A bosszút álló legény ekkor *mar-sot húzatott* a zenészekkel, majd a készenlétben álló barátok segítségével igyekezett kiszorítani a lányt a táncról, eltávolítva őt a közösségi térből, ezzel szimbolikusan a közösségből is. Ezt az is jelzi, hogy az így megszegyenített lány az eset után hetekig nem mert mutatkozni a fiatal-ság körében.⁵²

Szintén a rendfenntartáshoz tartozott a *bámulók rendezése*. A nyári, csűrökben rendezett táncokon napközben bárki részt vehetett. A visszaemlékezések szerint ez komoly közösségi eseménynek számított a mezőségi falvak életében, sok asszony karonülő gyermekével ment a táncra. Szék ebből a szempontból is kivált a mezőségi falvak sorából, itt a nyári táncra sem vehettek részt a már megházasodott férfiak, illetve a férjes asszonyok. A csűr falánál körben elhelyezett padokon, illetve a magukkal hozott kisékeken ültek az asszonyok, és a beszélgetés közben is éles szemmel figyelték az eseményeket, bírálták a táncosok mozgását, ruházatát és viselkedését, mintegy a régi társadalmi és kulturális rend őrzőiként működve.⁵³ A visszaemlékezések szerint a kezdő táncosok tartottak attól, hogy megszólják az ügytelenségüket, ezért igyekeztek egy-egy félreeső helyen gyakorolni a tánc lépéseket. A *bámulók* közül a fiatalabb, *jó táncú* menyecskéket gyakran felkérték a legények, ami általában kiváltotta a lányok nemtetszését, mondván, hogy a menyecskéek elfoglalják a teret, zavarják a táncot. Sötétedéskor az asszonyok maguktól hazamentek. Télen ez annyiban módosult, hogy a helyszűke miatt a táncosok gyakran már sötétedés előtt megpróbálták *útra tenni*, különböző praktikákkal kikergetni az asszonyokat. Például „kifüstölték” őket csípős paprikával töltött cigarettával, kisgyermekkel meggyújtatták a szoknyájuk alját stb.

A gondosabb kezesek egyébként a tánc körül sündörgő gyerekeket is szemmel tartották. Az ügyesebb leányokat igyekeztek *felvenni* a táncba, növelve ezzel a fizető táncosok számát, esetleg a fiatalabb legényeket, hogy ne szégyelljék magukat, kérjék fel a lányokat. A nyári táncokon napközben a csűr bejáratánál, az udvaron leselkedhettek, táncolhattak a gyerekek is, anélkül, hogy zavartak volna a táncosokat. Sötétedéskor a nagyobb legények hazakergették a gyerekeket a *táncról*.

49 Az itt tárgyalt táncokról bővebben: MARTIN György 1997a-b; PÁLFY Gyula 1997; PESOVÁR Ernő 1997a-c.

50 A táncot az 1940-es években már ismerték Pusztakamarason. (FARAGÓ József 2006. 135.) A táncról bővebben: MARTIN György 1995. 113; PESOVÁR Ernő 1997a.

51 Vö. KALLÓS Zoltán 2006. 300.; NOVÁK Ferenc 2000. 35., 62–63.; PÁLFY Gyula 2001. 306.

52 Vö. NAGY Olga 2010. 288–289.; NOVÁK Ferenc 2000. 62–63.

53 Vö. FARAGÓ József 2006. 129.; KARSAL Zsigmond–MARTIN György 1989. 43.

A fenti példák is mutatják, hogy a *táncos ház* és udvara mint kötött tér a helyi fiatalság szuverén területe volt, ahol meghatározott szabályok szerint kellett viselkedni.

A *nagy táncc* teljes jogú tagjává válásának folyamatát sok tényező befolyásolhatta. A téli időszakban kisebb volt a táncos közösség, amíg házaknál, szűk helyen táncoltak: ilyenkor hamarabb elzavarták a liminális korszakban lévő serdülőket. Nyári táncokon az ellenkezője volt jellemző: a jelenlévő szülők, rokon legények-lányok biztatták a kezdőket, és a kezesek is örültek a fizető táncosok számának gyarapodásának. A fiatalok ügyessége, tánc tudása, valamint a táncra használt tér nagysága mellett befolyásoló tényező lehetett a táncosok gazdasági helyzete, a cigány pénz és házbér, a táncos közösség nagysága, illetve a fiatalabbakat pártoló, vagy elutasító magatartása. Ez utóbbiban a kezesek fontos szerepet játszottak. Az 1960-as évekből tudunk olyan esetről is, hogy a táncosok száma annyira megfoghatkozott a *nagy táncon*, hogy az egyik, nagy tekintélynek örvendő kezes az egész *kicsitáncot* „befogadta” a *nagy táncra*, ami jelképesen a visai *kicsitánc*, sőt a hagyományos táncélet végének közeledtét is jelezte.

A *nagy táncc* társadalmi rendjét szabályok működtették a részben kötött, illetve kötetlen táncos tér használati szokásain keresztül. A visszaemlékezések szerint többször előfordult, hogy a kezesek, illetve az idősebb legények a *táncon* egy-egy alkalommal a *félfizetések*et a zenész közelébe engedték, ahol egy pár erejéig táncolhattak. A házigazda gyermekének is hasonlóképpen kedveztek a kezesek: fiatal kora ellenére engedték a zenészek előtt táncolni.

„*Én az Öreg Lajasnál [Kodoba Lajos, híres magyar palatkai primás] táncoltam is. De csak fiatal votam. (...) Jól táncoltam! Má' kicsi koromba' jól táncoltam!... Elhattak a fiúk, me' eljűtt [értem] Lajas bácsi... Ugyi már üsmert, me' nálunk lakatt. Akko' eljűtt, s odahűzatt előre. (...) A többik muzsikáltak addig a kontrával, s a bögövel, aztán ű tovább muzsikát.*⁵⁴

A rendelkezésre álló adatok arra engednek következtetni, hogy a fiúgyermek fegyelmzése a *táncon* nem tartozott a kezesek közvetlen feladatai közé. A *nappali táncon*, a táncos térhasználatban az idősek eleve a zenésztől távoli helyekre szorították a kisebbeket: télen a *táncos ház* előszobájába, vagy a pitvarba, nyáron pedig a csűr nyitott oldalához.

Sok helyen a kezesek feladatai közé tartozott a térhasználati rend betartatása is. A sorban állás kényszere mindenkire érvényes még ma is, ha valaki ezt át akarja hágni, a táncos közösség tagjai akár fizikai erőszakot is alkalmazhatnak vele szemben.⁵⁵

„/Még beszélgettünk arról, hogy mikor voltak a táncon, elég szűkös helyen táncoltak./ Mint ez a szoba! Elég sokszó' egymásbaütöttünk. Józan ember nem annyira... csak mikor valaki ittas volt. Csak hogy mutassa, ki vagyok én... beállt az ellenkező sorba. Ha volt egy sor, a rendesek... aki józan vot... mindig abba a sorba állt be. /Könyököltek is tánc közben?/ Bizony az megvolt. Má' a férfiak közt is megvot, aki buta volt (...) csinálta esztet, hogy csinál magának helyet... így a könyökével. Nagyan meg... tudja ütni, ha a másik gyorsan forog, táncol. Mindig úgy jártam, hogy csináljak magamnak helyet, de őrizkedve, hogy senkit ne sértsek meg. Két éve, miréskor... Vot zene, még Marci [magyar palatkai primás] élt, hát táncoltunk, elvittem a leányomat táncolni. Elmentünk a zenész elé, há' a Jakab ott táncolt... Valóba'... annyira nem figyeltem én, hogy... mennyit táncolt s mit csinált. Se' nem volt semmi szó köztünk [nem veszekedtünk]. Ű kiment... Kint votak a fiai, aszmondta nekik >Menjetez táncolni, me' éngem kilöketz Selyem János!< [nevet] A fiam aszondta >Ha tánconi akarnak, keressenek nagyobb termet... ne ilyen szűk teremben akarjanak táncolni!< Nem mondom, ho'... nem csinálak helyet. Ha helyet akarok csináni, elviszem az asszonyt, és őt védem... a hátammal csinálak helyet, de csak úgy... lépéssel. Körbe... lépéssel csinálak magamnak helyet, hogy tudjak tánconi.”⁵⁶

A proxemikai szabályok mögött húzódó társadalmi rendre számos utalást találunk táncos vendéglátásról szóló történetekben.⁵⁷ A következőkben ezekre hozok néhány példát.

A falusi táncmultságokon meglehetősen ritka vendég volt a helyi arisztokrácia vagy az értelmiség egy-egy képviselője, esetleg városi látogató. A visszaemlékezések szerint ilyenkor általában előzékenyen olyan helyre ültették, ahol jól láthatta a táncosokat.

„Ztá' régebben amiko' jűtt a... bírónak a felesége mindig jűtt a tánchoz. (...) Aztá' mindig vették a széket, s tették le nekije... a bironének elejibe... Ültették le. (...) Nem táncolt, csak hogy üljen le, hogy [nézze] hogy táncolnak a fiatalak. (...) Megadták a tisztességet...”⁵⁸

A mezőségi táncsal kapcsolatos térhasználati szokásokban tetten érhető a falvak, falurészek, társadalmi rétegek, etnikumok és korcsoportok szerinti tagolódás is. A legjobban ez Szék esetében volt megfigyelhető. Szék elég nagy falu volt ahhoz, hogy a magyar fiatalok utcánként külön táncot rendezhessenek maguknak. A téésztés időszakára jellemző társadalmi feszültség miatt volt, hogy a sok fiatal számláló felszegi tánc kettévált: rövid ideig külön táncoltak a gazdák és külön a szegények. Ezen kívül az 1960-as évekig Felszezen a románok önállóan rendezték meg maguknak a *nagy tánccot* és a *kicsik*

54 Elmondta Timándi Samu Gyéresi (1918, Mezőgyéres/Ghirisgu Român – 2002, Visa), 2002. 07. 26-án, Visában.

55 Egy 1998. 08. 07-i visai bálon résztvevő megfigyelőként tapasztaltam, hogy egy, a sorban állók elé tolaodó ittas férfit ököllel megütöttek. Az illető a fejére mért ütéstől visszatántorodott, majd elhűzódott. Meglepő volt, hogy erre az eseményre a helyiek szinte egyáltalán nem reagáltak. Később kérdésemre elmondták, hogy ilyesmi régen sokszor megtörtént. Volt, amikor verekedés lett belőle, máskor zavartalanul folyt tovább a multság, mint jelen esetben is.

56 Elmondta Fodor János Selyem (1932), 2005. 03. 19-én, Visában.

57 Vö. KALLÓS Zoltán 2006. 300., 301.; NOVÁK Ferenc 2000. 61.; PÁLFY Gyula 2001. 307–308.

58 Elmondta Kiss József Harangozó (1929), 2011. 06. 04-én, Visában.

táncát (*jocu mic*). Szintén utcák szerint tagolódtak a magyar, még nem konfirmált serdülők, akik az *aprók* táncán táncoltak. Az 1960-as évektől egyre több fiatal került városi iskolákba. Több adatunk is vonatkozik arra, hogy a nyári szünetben hazatérve külön táncot szerveztek maguknak még az 1970-es években is. Hagyományos táncalkalomnak számít a faluban a *cigánybál*, amit *világítás* (halottak napja) estéjén rendeznek a cigányok még ma is. Az 1960-as években előfordult tehát, hogy egyidejűleg nyolctíz (!) jól körülhatárolható társadalmi csoport rendezett önálló hétvégi táncmulatságot. Ehhez jön még a *lányfonó*, ahová a lányok gyakran bezárkóztak, és a legények érkezéséig elfüggönyözött ablakok mögött játszottak, táncoltak egymással, valamint a farsangi *asszonyfonó*, ahol az összegyűlt menyecskék és idősebb asszonyok saját mulatságot rendeztek. Ide a legények és a férfiak nem mehettek be, amíg tartott a mulatság. Az 1980-as évektől Széken a *tánc* mellett diszkó is volt: a *táncosok* és a *diszkósok* – ez utóbbiak leginkább a városon tanuló, dolgozó fiatalokból kerültek ki – nem jártak egymás mulatságaira.

A szegregációra való törekvés a többi mezőségi falu esetében is megfigyelhető. Így például a vegyes lakosságú Visa esetében Székhez hasonlóan külön volt a *kicsitánc* és a *nagyitánc*. A magyar és a román fiatalok túlságosan kevesen voltak ahhoz, hogy külön táncot szervezzenek, de az ünnepeikkor, akár erőn felül is igyekeztek önálló mulatságot rendezni, amin a másik etnikum csak mint vendég vehetett részt. A táncos közösséghez való tartozást szigorúan vették, ami a térhasználatban is megnyilvánult, ahogy azt a következő példákban láthatjuk.

A szomszéd falu, a másik falurész vagy más etnikum *táncára* ellátogató *idegen* vagy *másutcai legény*⁵⁹ általában csak úgy mehetett be, ha volt ott rokona, vagy ismerőse, aki bevitte őt a *táncos ház* telkére. Ellenkező esetben könnyen előfordult, hogy megverték, vagy kövekkel dobálva elkergették a helyi legények. A látogatás célja általában a lányokkal való ismerkedés volt. A bajt elkerülendő a vendégnek ajánlatos volt az ismerőséhez vagy annak hiányában a kezeshez fordulnia, akik ilyenkor általában bekísérték a csűrbe, vagy a *táncos házba* a látogatót. Szokás szerint ilyenkor a vendégnek a zenekartól távol eső helyen kellett meghúznia magát. Ha barátságos volt a kezes, illetve az ismerős, akkor azonnal behúzta az *idegent* a táncba. Mezőségen általánosan elterjedt szokás volt tehát, hogy ha *idegen legények* érkeztek a mulatságra, addig nem táncolhattak, amíg a helybeliek ezt meg nem engedték nekik. A befogadó rítus lényege az volt, hogy a táncos tér periferiáján, passzívan üldögélő legényhez odavittek egy lányt, majd a vendéget a kezénél fogva behúzták a táncba, helyi terminussal: *felállították*. Ezt a szokást rendkívül komolyan vették, ahogy azt az alábbi történet is igazolja.

„Még más utcáro is szoktunk menni. Felszegre, s Csipkeszegre. Űk is jüttek le. (...) Ha lejöttek, ott kellett adjunk nekik leánt. Adtunk nekik né... két leánt, s a két fiút felállítottuk, aztán má' ha valamelyik járt a leánhoz, azt adtuk oda, akihez járt. Aztá' vót úgy, hogy összekaptak, hogy nem azt a leánt adták. Megharagudtak. Vagy... akkó vót úgy, hogy nem is állították fe'. (...) Lejüttek Misuj Sándorék [Forroszegre]. (...) Győriék haragudtak reájuk, [mondták] hogy nem adnak nekik leánt. Én adtam nekik leánt. Akkó' [Győriék] megállították a cigánt, hogy eresszék el a leánt. [nevet] Ebbül aztá' lettek a veszekedések, vagy összekapások. (...) Majdnem összekaptunk ott Győrive'... Egybélim vót [egykorúak voltak], s majdnem összeverekedtünk, úgy összekaptunk, hogy mér' állítottam fel úket.”⁶⁰

Mindezek előtt a kezes természetesen megkérdezte a kiszemelt lányt, hogy *elvállalja-e az idegen legényt*. Az *elvállalás* minden esetben azt jelentette, hogy nem csak táncol, hanem beszélget is vele, sőt a legény haza is kísérelheti a mulatság végeztével!

A *felállítással* kapcsolatos további udvariasabb gesztus az volt, hogy megkérdezték a vendéget, kivel szeretne táncolni, majd a kiválasztott lányt az üldögélő vendég előtt *megforgatták*, bemutatva, hogy tud táncolni. Ez a szokás még az 1960-as években is élt, mint ahogy arról ANDRÁS FALVY Bertalan egy széki útja során meggyőződhetett: „... első utunk Székre vezetett, úgy emlékszem 1961-ben. (...) Vasárnap délután volt, estefelé... Megyünk be a faluba, s halljuk: muzsikálnak. Valamelyik szegen táncház volt az egyik csűrben. És hát... menjünk oda! A csűr előtt megálltunk, ott voltak a lányok is, a csűrben pedig a legények táncoltak. Időnként beszólították a lányokat, intettek egyiknek, másiknak, s akkor azokkal táncoltak. Egyszer csak odajön hozzánk egy fiatalember: – Kik maguk? – s mondta, hogy: – Én a kezes vagyok – amolyan táncrendező. – Hát, mi Magyarországról jöttünk, s nagyon szeretnénk nézni a táncot. – Jöjjenek be! Bementünk a legények közé, helyet is mutatott, padok voltak a csűr oldalában és néztük a táncot. Egyszer csak hoz a kezes egy lányt, elénk áll, táncol vele egyet, s átadja nekünk. Mind a hármunknak átadott egy-egy lányt. Mert idegen legény nem kérhet föl senkit, abból verekedés lehet. A kezes viszont adhat, akkor nem lesz baj. (...) Olyan különös volt, ahogy a hagyományos rend szerint megadták a táncházba való befogadtatásunk módját.”⁶¹

Az *idegen legény* általában igyekezett a tánctér félre-eső sarkában, a helyieket nem zavarva táncolni. Külön kitüntetésnek, a barátkozási szándék kinyilvánításának számított, ha a zenész elé tölték. Ebből azonban még akkor is baj kerülhetett, ha a kezes pártfogolta a vendéget.

Miért ment a kötelendi tánchoz?! Elmentem, me' volt egy Danila (...) Jó barátam vót, tudja? (...) >Gyere Samu!< aszondja >Menjünk a tánchoz! Adok én e' leánt, e'

59 Megyünk *idegen legénynek* mondták a visai magyarok, ha más faluba mentek táncolni. A románok hasonlóan mondták: *Merem la turenii*. (Vidékre megyünk.)

60 Elmondta ZSOLDOS Márton (1936), 2000. 02. 14-én, Széken.

61 HALÁSZ Péter 2011.

jó táncos leánt, hogy táncolj vele. < Tudod? Aztán, milyen... az ember. E' vasárnap... kicsit fel vótam őtözve, elmentem a [köteleni] tánchoz. Táncoltak ott, még az is aki megölte Kelement Jánost [Visában]. (...) Az nem szerette a magyarokat. Tudja? (...) Amiko' elmentem oda előre, ő [abban] járt, hogy bújjon oda, hogy... [üssön meg] Tudod? De ingemet ezek a [Danilák] nyomtak a zenész elé. Az kezdett bunnit oda. Ecce' kiátott a Danila annak >Héj! < [Azt kiáltotta]... hogy belébújik [beleavatkozik], tudod? Mér-gibe'. Én akkor kezdtem húzódni hátra. Idegen falu, nem... [mertem a zenész előtt maradni] >Nem, nem nem! Ott táncolsz! < aszondja [Danila]. Az egy menyecskéve' táncolt és férement és nézett onnét. [nevet] Aztá' táncoltam, aztá' ajjajaj! Úgy táncoltattam a leányokat, hogy! /Aztán nem volt baj?/ Nem. Há' ültem vaj három, négy pár táncnál. < ”⁶²

Ha senki nem állította fel az idegen legényt, akkor az egy rövid idő után eltávozott, sokáig ülni a táncon szégyen lett volna.

Vendégnek számítottak azok a házasemberek is, akik estefelé ellátogattak a táncra. Ilyenkor a kezes adott nekik egy pár táncot, amikor a házasemberek a számukra felkért lányokkal egyedül táncolhattak. A fiatalság ekkor nem táncolt, hanem szabad helyet biztosított a házas embereknek. A visszaemlékezések szerint ez jó alkalom volt arra, hogy a fiatalok egy-egy figurát ellessenek az idősebb, jó táncosoktól. A kezesnek kellett ilyenkor kezelnie azt a helyzetet is, ha az esetleg ittas vendég belefórrósodott a multságba, és többet is akart táncolni. Ezt nyáron még elnézték neki, hiszen a csűrben volt elég hely, de a táncos házban már szűkösen fértek el. A határozottabb kezes ilyenkor kitessekelte a vendéget, vagy pedig pénzt kért tőle.

Az ismertetett szokások a Mezőségen kb. az 1960-as évek közepéig-végéig, a hagyományos hétvégi táncok megszűnéséig éltek. Kivételt képez ebben az esetben is Szék, ahol a cigányzenével kimuzsikált hétvégi táncház 1991-ben zárta be a kapuit.

Összefoglalás

A táncosok mozgásának térbeli határait a táncos ház vagy csűr (mint részben kötött tér) falai, illetve az azok mellé letett padok jelentik. A részben kötött teret az egymás közötti távolságok, tehát a kötetlen tér szabályozásával igyekeznek a legoptimálisabban hasznosítani, úgy,

hogy ezt az egyes tánc típusok térrajza, illetve társadalmi viszonyok is befolyásolják. Mindezzel összefüggésben elmondhatjuk, hogy a részben kötött és a kötetlen tér proxemikája befolyásolja a táncalkotás folyamatát, sőt egyes motívumok formai megjelenésére is hatással van.

A rendelkezésünkre álló adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a tánc ház és udvara az ott táncoló fiatalság független területének volt tekinthető, ahol a térhatárok, illetve a tér használatára vonatkozó szabályok szimbolizálták a multságot rendező közösség szuverenitását, önállóságát, elhatárolódását más csoportoktól. Ez esetben ide belépni csak fontos feltételek teljesítése után lehet. Itt a kapu és a küszöb elhatároló tényezőként értelmezhető. A tánc házba történő befogadást (vendég a táncon), illetve eltávolítást (kimuzsikálás) átmeneti rítusként is értelmezhetjük, melynek során a közösség rituálisan befogad vagy kiutasít – ezt a proxemikai jelek is egyértelműsítik.⁶³ Ezeket a rituálékat a közösség vezetője, a kezes irányítja, illetve felügyeli, ezzel szavatozza a közösségi tér szuverenitását. A befogadó rítus egyik legfontosabb mozzanata a felállítás volt, melynek során a kezdeti pozíció sokatmondó: a táncosztó kezes áll, a vendég pedig ül (vertikális szintkülönbség van közöttük), a táncos közösség aktív, a vendég pedig passzív.⁶⁴ A vendégek befelé haladása a minőségi társadalmi átalakulásukat is jelzi: ennek során a telekre vezető kaputól egészen a zenész előtti helyig, tehát a liminális helyzetből a táncos rítus központjába jutnak el, a tétlen passzivitásból a résztvevő és táncos tudásukat reprezentáló aktivitásba kerülnek át fokozatosan.⁶⁵ A rituális befogadásnak fontos társadalmi funkciója is volt: az idegen legény vendéglátása a helyi kislakosságú falvak esetében az endogám tendenciákat enyhítette, hiszen a tánc volt az egyetlen olyan közösségi esemény, ahol a fiatalok ismerkedhettek egymással. A térben elfoglalt pozíció, pl. a bámulók, maradékok ültetése, a zenész előtti tér használata belső társadalmi és a rituális hierarchiát jelez.⁶⁶

A mezőségi példákat elemezve látjuk, hogy a helyi táncos proxemika megmutatja, és ezáltal tudatosítja, rögzíti az etnikai, nemi különbözőségeket, a korcsoportok szerinti elkülönülést, társadalmi életben betöltött pozíciókat, ugyanakkor a közösségi kohézió egyik fontos eszközeként is működik, hiszen viselkedési előírások mellett a térhasználati szabályok betartásával emeli a tánc ház mint társadalmi intézmény tekintélyét.

62 Elmondta TIMÁNDI Samu Gyéresi (1918, Mezőgyéres-2002, Visa), 2000. 08. 14-én, Visában.

63 Az átmeneti rítusok térhasználatához lásd MAKOVICS Erika Anna 2004.

64 Vö. BALÁZS Lajos 1995. 118.

65 Vö. BALÁZS Lajos 1995. 115.

66 Vö. BALÁZS Lajos 1995. 116.

IRODALOM

- BALAZS Lajos
1995 *Tér és térhatár a csíkszentdomokosi lakodalomban.* In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3 (szerk.: ZAKARIÁS Erzsébet). 114–122. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- CSORBA János
2001 *Bár emlékezete maradjon meg...* Magyar Könyvklub, Budapest
- FARAGÓ József
2006 *A tánc a mezőségi Pusztakamaráson.* In: Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény II/A (szerk.: FELFÖLDI László–KARÁCSONY Zoltán). 128–142. Gondolat – Európai Folklor Intézet, Budapest. (Első megjelenés: 1946, Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Kolozsvár.)
- FÜGEDI János–VARGA Sándor
2014 *Régi tánckultúra egy baranyai faluban.* L'Harmattan – MTA BTK Zenetudományi Intézet, Budapest
- GRÁFIK Imre
1995 *A tér és jelentései.* In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3 (szerk.: ZAKARIÁS Erzsébet). 107–113. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- GYR, Ueli szerk.
2013 *Schweizerisches Archiv für Volkskunde 109/1.* Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde, Basel
- HALÁSZ Péter
2011 *„Akkor Széken a hagyomány rendje még döbbenetes erővel érvényesült.” Beszélgetés a 80 éves Andrásfalvy Bertalannal.* Székelyföld. Kulturális folyóirat 2011 augusztus. <http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MTQyMw>. Letöltés: 2015. március 3.
- HALL, Edward T.
1980 *Rejtett dimenziók.* Gondolat, Budapest
- KALLÓS Zoltán
2006 *Tánchagyományok egy mezőségi faluban.* In: Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény II/A (szerk.: FELFÖLDI László–KARÁCSONY Zoltán). 297–313. Gondolat – Európai Folklor Intézet, Budapest. (Első megjelenése: Tánc tudományi Tanulmányok 1963–64. 235–252.)
- KARSAI Zsigmond–MARTIN György
1989 *Lőrincréve táncélete és táncai.* MTA ZTI, Budapest
- KORNISS Péter
1975 *Elindultam világ útján.* Corvina, Budapest
1979 *Múlt idő.* Corvina, Budapest
1998 *Leltár. Erdélyi képek 1967–1998.* Officina Nova, Budapest
2008 *Kötődés 1967–2008.* Helikon, Budapest
- KÓS Károly
2000 *A Mezőség néprajza II.* Mentor, Marosvásárhely
- MAKOVICS Erika Anna
2004 *Mit üzen a tér? Térhasználat a Fóti Ökumenikus Általános Iskola ballagási ünnepségén.* In: Rítusok, folklór szövegek (szerk.: BARNA Gábor). 59–81. Paulus Hungarus – Kairosz, Budapest
- MARTIN György
1980 *Fegyvertánc, mutatványos szólótánc, hajdútánc.* In: Magyar néptánchagyományok (szerk.: LELKES Lajos). 107–183. Zeneműkiadó, Budapest
1985 *A mezőségi sűrű legényes.* Népművelési Intézet, Budapest
1995 *Magyar tánc típusok és táncdialektusok.* Planétás, Budapest
1997a *Gólya, gólyás.* In: Néptánc Kislexikon. (szerk.: PÁLFY Gyula). 55. Planétás, Budapest
1997b *Hétlépés, hétlépetű.* In: Néptánc Kislexikon (szerk.: PÁLFY Gyula). 65–66. Planétás, Budapest
- NAGY Olga
2010 *Vallomások.* Noran Könyvesház Kft. Budapest
- NEMES NAGY József
1998 *A tér a társadalomkutatásban. (Bevezetés a regionális tudományba.)* Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület „Ember-Település-Régió”, Budapest
- NOVÁK Ferenc
2000 *Szék táncai és táncélete a XX. század első felében.* In: A széki hangszeres népzene (szerk.: VIRÁGVÖLGYI Márta–FELFÖLDI László). 29–78. Planétás, Budapest. (Kéziratként: *A tánc szerepe Szék társadalmi életében.* Szakdolgozat az ELTE Folklor Tanulmányok 1966, Budapest.)

PÁLFY Gyula

- 1988 *Egy mezőségi falu tánckészlete. Zenetudományi Dolgozatok.* 263–275.
- 1997 *Ländler.* In: Néptánc Kislexikon (szerk.: PÁLFY Gyula). 90. Planétás, Budapest
- 2001 *Vajdakamarás táncélete. Néprajzi Látóhatár* 10/1-4. 279-312. (Első, rövidebb változata: *Egy mezőségi falu táncélete. Tánc tudományi Tanulmányok 1986–87.* 261–287.)

PÁVAI István

- 2012 *Az erdélyi magyar népi tánczene.* Kriza János Néprajzi Társaság, Budapest

PESOVÁR Ernő

- 1997a *Keringő, valcer.* In: Néptánc Kislexikon (szerk.: PÁLFY Gyula). 80–81. Planétás, Budapest
- 1997b *Polka, pulka, pulyka.* In: Néptánc Kislexikon (szerk.: PÁLFY Gyula). 125. Planétás, Budapest
- 1997c *Szirba, sirba.* In: Néptánc Kislexikon (szerk.: PÁLFY Gyula). 146. Planétás, Budapest

PESOVÁR Ferenc

- 1997 *Táncélet és táncos szokások.* In: A magyar nép és nemzetiségeinek táncgyománya (szerk.: FELFÖLDI László–PESOVÁR Ernő). 15-69. Planétás, Budapest. (Első megjelenése: *A magyar nép táncélete. Tánc tanulás, táncalkalmak, táncrendezés.* 1978, Népművelési Propaganda Intézet, Budapest)

PESOVÁR Ferenc – MAÁCZ László

- 1997 *Párnás tánc, párnatánc, vánkostánc.* In: Néptánc Kislexikon (szerk.: PÁLFY Gyula). 121–122. Planétás, Budapest

RATKÓ Lujza

- 1996 *„Nem úgy van most, mint vót régen...” A tánc mint tradíció a nyírségi paraszti kultúrában.* A Sóstói Múzeumfalú Baráti Köre, Nyíregyháza – Sóstófürdő

VARGA Sándor

- 2007 *Táncosok és zenészek közötti kapcsolat a Mezőségen.* In: Táncgyomány: átadás és átvétel. Tanulmányok Felföldi László tiszteletére (szerk.: BARNA Gábor–CSONKA-TAKÁCS Eszter–VARGA Sándor). 83–99. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged
- 2010 *Eszközös táncok Közép-Erdélyben.* In: Kései virágkor. Tanulmányok az erdélyi Mezőség tánc kultúrájáról. Folkszemle, 2010 október (szerk.: VARGA Sándor). http://www.folkradio.hu/folkszemle/varga_eszkozos/ Letöltés: 2015. március 3.
- 2013 *Formai változások az erdélyi Belső-Mezőség tánckészletében a 20. század folyamán.* In: *Kultúra – érték – változás a táncművészetben, a táncpedagógiában és a tánc kutatásban* (szerk: BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor–FÜGEDI János–MIZERÁK Katalin–NÉMETH András). 212–227. Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest

Sándor Varga

USE OF SPACE IN THE DANCE-HOUSE IN THE REGION MEZŐSÉG

Based on my observations in the region Mezőség in the Transylvanian Plain I would like to demonstrate that the local dance-proxemics operates as a communications-system, showing important social (ethnic, economic, gender and status) roles and relations by symbolical means. The spatial organization and proxemics of various dance-types have an effect on their formal and structural cha-

racteristics and through this on the dancers' creative process. My study sheds light on the fact that the dance-house and its yard were considered an independent space available for the dancing youth where the borders of this space and the proxemic rules symbolized and strengthened the independence, sovereignty and social cohesion of the local community.

Sándor Varga

RAUMBENÜTZUNG IM TANZHAUS DER REGION MEZŐSÉG

Aufgrund meiner Beobachtungen in einigen Dörfern der Region Mezőség (Siebenbürgen) möchte ich verdeutlichen, dass die Raumnutzung bei verschiedenen lokalen Tänzen als Kommunikationssystem funktioniert, wobei wichtige gesellschaftliche (ethnische, ökonomische, Gender- und Status-) Positionen symbolisch erscheinen. Die Proxemik und die Raumformen beeinflussen die strukturellen Charakteristiken der verschiedenen Tänze

und dadurch die kreativen Prozesse der Tänzer. Meine Untersuchungen legen klar, dass das sogenannte Tanzhaus und sein Hof in der Region Mezőség als ein souveräner Raum der dort tanzenden Jugend betrachtet werden kann, wo die Raumgrenzen bzw. die proxemischen Regeln die Souveränität, die Selbstständigkeit und die gesellschaftliche Kohäsion der lokalen Gemeinschaft symbolisiert und verstärkt haben.“